

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2009 metai

1

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2010

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2009

1

Vilnius 2010

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2009

1

Vilnius 2010

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKAUSKAS
Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2010
© Straipsnių autoriai, 2010

GIEDRĖ S A B A I T Y T Ė

**RAGANŲ TAPIMAS „UŽRIBIO ŽMONĖMIS“
LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE**

Įvadas

Ji – sena, bjauri, piktavalė moteriškė, gyvenanti it atsiskyrėlė gūdziame miške. Ji moka kerėti, gali keisti pavidalus, geba skraidyti, burtais visokeriopai kenkia žmonėms, o kartais ir nevengia pasmaguriauti nekaltų vaikų mėsa... Toks vaizdinys iškyla daugelio žmonių mintyse, išgirdus žodį „ragana“. Tai vienas ryškiausių liaudies pasakų personažų, sutinkamas beveik visuose Europos kraštuose. Raganos įsivaizdavimas gali modifikuotis, kisti tam tikros jo detalės, tačiau net ir skirtingų kultūrų atstovai atpažins šią šiurpią pasakų veikėją. Toks raganos – pavojingos keistuolės, priklausančios svetimam pasauliui, – įvaizdis įsitvirtino daugelio kartų sąmonėje. Šio vaizdinio susiformavimo ištakų reikėtų ieškoti dar tais laikais, kai žmonės nė kiek neabejojo raganų – stebukladarių, kerėtojų ar burtininkių – realumu.

Už spalvingo raganos personažo slepiasi ne tik ikirikščioniškųjų tikėjimų liekanos, bet ir realių įvykių (raganų teismų procesų, praūžusių beveik per visą XV–XVIII a. Europą, persimetusių ir į Naująjį pasaulį) atgarsiai. Pasakų ragana, svetimumo ir grėsmės įsikūnijimas, puikiai įamžino praeities žmones, dėl savo keistumo ar neįprastų gebėjimų išstumtus iš savosios bendruomenės. Jie dažnai tapdavo tamsių prietarų aukomis bei keistų demoniškų fantazijų veikėjais, kas greitai pastaruosius įstumdavo į kruviną raganų teismų mėsmaļę. Taigi raganų teismų procesų medžiaga gali leisti pažvelgti, kaip tuometinėse visuomenėse vyko raganavimo „nusikaltimų“ įtariamų asmenų išstūmimas už „normaliosios visuomenės dalies“ ribų.

Raganų teismų procesai neišvengiamai audrino vaizduotę. Dėmesys šiam fenomenui ypač išaugo romantizmo epochoje, kai iš naujo buvo atrandama liaudies kultūra, o folkloristų užrašomos pasakos ir legendos skatino domėtis raganomis.

Pastarasis personažas vis labiau įsigalėjo literatūroje, mene. Šiuo laikotarpiu žengti ir vieni pirmųjų žingsnių istoriniuose raganų teismų tyrimuose. Garsus XIX a. prancūzų istorikas Jules'is Micheletas 1862 m. dienos šviesą išvydusia knyga „Ragana“ (*La Sorcière*) ėmėsi savotiškos raganų „reabilitacijos“. Knygoje ragana-kerėtoja tam šių ir prietaringų viduramžių fone iškyla kaip Katalikų Bažnyčios ir tuometinių elgesio normų paverpta, bet maištaujanti figūra¹. Nors šis veikalas ir nebuvo tikslus, o „vidinės raganos jaunos“ nebuvo itin tvirtai pagrįstos, tai paskatino ir kitus istorikus imtis šios tematikos. Gausėjančiuose tyrimuose gvildentos tiek pavienės rezonansinės raganavimo bylos, pvz., garsioji 1634 m. „Ludeno velnių byla“², tiek tam tikrų šalių bei regionų (Anglijos, Nyderlandų, Vokietijos) „raganų medžioklės“ fenomenai³. Raganų persekiojimo tematika nemažai dėmesio sulaukė ir moters istorijos tyrimuose, kuriuose gvildentas moters įvaizdis, jos vieta nagrinėjamos visuomenėse⁴. Pastaruoju metu tyrinėjant raganystę į šį reiškinį bandoma žvelgti per socialinių konfliktų bei masinių baimių prizmę, gvildinama lyties, amžiaus bei kilmės faktorių įtaka sukuriant pažeidžiamas bei atstumtąsias visuomenės grupes⁵.

Raganų „medžioklė“ neaplenkė ir LDK. Visgi Lietuvos istoriografijoje ši tematika nesulaukė bent kiek didesnio tyrinėtojų dėmesio. Vienas pirmųjų Lietuvoje raganų procesus savo raštuose aptarė Motiejus Valančius. Viename iš „Žemaitijos vyskupystės“ skyrių „Isidėjimai arba netikėjimai žemaičių“ jis pateikė kai kurių pavienių bylų tekstų vertimus bei komentarus. M. Valančius pabandė klasifikuoti kerėjimo atvejus į stambeldiškosios kilmės ir kilsius iš blogai suprasto krikščioniškojo tikėjimo bei apžvelgė kai kurias raganų teismų procesų tendencijas⁶. Tarpukario Lietuvoje pasirodė keletas šios problematikos straipsnelių. Prie rašiusiųjų šiuo laikotarpiu reikėtų priskirti P. Šinkūną, P. Tučą, A. Augstkalnį⁷. Sovietmečiu raganų tematika sulaukė daugiau

¹J. Michelet, *La Sorcière*, Paris, 1997.

²M. Carmona, *Les diables de Loudun: sorcellerie et politique sous Richelieu*, Paris, 1988; M. De Certeau, *La Possession de Loudun*, Paris, 1970.

³S. Dupont-Bouchat, W. Frijhoff, R. Muchembled, *Prophètes et sorciers dans les Pays-Bas (XVIe–XVIIIe siècles)*, Paris, 1978; M. Gaskill, *The Devil in the Shape of a Man: Witchcraft, Conflict and Belief in Jacobean England*, *Historical research*, 1998, Vol. 71, Iss. 175, p. 142–171; *Witch Craze: Terror and Fantasy in Baroque Germany*, ed. by Lyndal Roper, New Haven, 2004.

⁴M. Fries, *Feminae Populi: Popular Images of Women in Medieval Literature*, *The Journal of Popular Culture*, 2004, Vol. 14, Iss. 1, p. 79–86; W. De Blécourt, *The Making of the Female Witch: Reflections on Witchcraft and Gender in the Early Modern Period*, *Gender & History*, 2000, Vol. 12, Iss. 2, p. 287–309.

⁵J. A. Sharpe, *Witches and Persecuting Societies*, *Journal of Historical Sociology*, 1990, Vol. 3, Iss. 1, p. 75–86; C. Rider, *Magic and Impotence: Recent Developments in Medieval Historiography*, *History Compass*, 2007, Vol. 5, Iss. 3, p. 955–962.

⁶M. Valančius, *Raštai*, t. 2, Vilnius, 1973, p. 340–350.

⁷P. Šinkūnas, *Lietuviški žavėtojai ir raganos*, *Mokykla ir gyvenimas*, 1930, Nr. 6, p. 293–301; P. Tučas, *Ragana ant laužo Ukmergėje*, *Lietuvos aidas*, 1936, kovo 20, Nr. 130; A. Augstkalnis, *Tilžės lietuvių burtai XVI a. teismo aktuose*, *Tautosakos darbai*, 1937, t. 3, p. 239–243.

dėmesio. Keletą straipsnių šia tema parašė Pranė Dundulienė⁸. Trumpą tekstuką – pasikaitų konspektą parengė Jonas Edvardas Vaitkus⁹. Čia buvo aptarti keli konkretūs raganų teismų atvejai, pagrindine šio proceso priežastimi nurodant tuometinės Katalikų Bažnyčios reakcingumą. Visgi didžiausią postūmį raganų teismų procesų tyrinėjimų plėtotei suteikė Konstantinas Jablonskis. Pagal jo surinktą medžiagą 1987 m. pasirodė parengta raganų teismų bylų publikacija¹⁰, tačiau ilgą laiką ši medžiaga nesulaukė visapusiško gvildenimo. Sovietmečiu bene plačiausiai šia tema domėjosi Juozas Jurginis, parašęs keletą straipsnių bei knygutę, kurioje net ištisą šimtmetį įvardijo kaip „raganų gaudymo šimtmetį“¹¹. Pastebėtina, kad minėtieji autoriai į šią problemą pasižiūrėjo pernelyg vienpusiškai, raganų medžioklės fenomenas dažniausiai traktuotas kaip prietarų ir tuometinių žmonių tamsumo rezultatas, neatsižvelgiant į šio fenomeno sudėtingumą, pernelyg akcentuojant skirtingų socialinių grupių konfrontaciją, bandant raganystės fenomeną aiškinti remiantis vien tik socialine nelygybe. Prie naujausių darbų šia tematika reikėtų priskirti G. Beresnevičiaus bei T. Čaplinsko straipsnį „Ragana“¹². Autoriai gana išsamiai aptarė krikščioniškosios Europos demonologinę sistemą, raganavimo raiškos formas, kaip ir kokie šios sistemos elementai aptinkami LDK teritorijoje vykusiuose raganų teismuose.

Lietuvos istoriografijoje beveik nebuvo bandymų pažvelgti į raganų teismų procesą kaip į savotišką ostrakizmo formą, kai tam tikra bendruomenė konkrečius asmenis įvertindavo kaip pavojingus ir pasmerkdavo arba fiziniam sunaikinimui, arba izoliavimui. Teismų procesus lydėjusi fizinė ar „socialinė“ mirtis leido formuotis terpei, kurioje atsirado viena iš „užribio žmonių“ grupių – raganavimu įtariamais asmenimis. Tokių žmonių kategoriją galima gretinti su kitais tuometinės visuomenės nusistatytąsias leistinumą ir normalumą ribas peržengusiais asmenimis, nuo nusikaltėlių iki elgetų. Tokie žmonės, neatlikdavo svarbaus politinio ar kultūrinio vaidmens, dažniausiai praslisdavo pro tyrinėtojų akis. Pastaruoju metu pamažu gausėja tokios „nenormalios visuomenės“ tyrimų¹³, todėl manytume, kad būtų pravartu į „raganų medžioklės“

⁸ P. Dundulienė, Kelias į laužą, *Mokslas ir gyvenimas*, 1959, Nr. 4, p. 28–32; P. Dundulienė, Siaubinga praėjus, ten pat, 1958, Nr. 6, p. 31–36.

⁹ J. E. Vaitkus, *Raganų laužai Lietuvoje*, Vilnius, 1966.

¹⁰ *Raganų teismai Lietuvoje*, sud. K. Jablonskis, R. Jasas, Vilnius, 1987.

¹¹ J. Jurginis, Tamsiausias puslapis Lietuvos istorijoje, *Mokslas ir gyvenimas*, 1981, Nr. 4, p. 22–23; J. Jurginis, *Raganų gaudymo šimtmetis*, Vilnius, 1984.

¹² G. Beresnevičius, T. Čaplinskas, *Ragana, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius, 2001, p. 557–573.

¹³ V. Sirutavičius, *Nusikaltimai ir visuomenė XIX amžiaus Lietuvoje*, Vilnius, 1995; R. Praspaliauskienė, *Nereikalingi ir pavojingi: XVIII a. pabaigos – XIX a. pirmosios pusės elgetos, valkatos ir plėšikai Lietuvoje*, Vilnius, 2000; A. Ragauskas, Iš Vilniaus miesto socialinio žemėlapių XVII a. pirmojoje pusėje – XVIII a.: elgetų organizacijos pobūdis, *Istorija: Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai*, 2007, [t.] 67, p. 15–23.

reiškinių LDK analizę pažvelgti per visuomenės atstumtųjų ir pasmerktųjų asmenų prizmę. Naujas požiūris į raganavimą įtartas asmenis kaip į vieną iš „užribio žmonių“ kategorijų atvertų naujas LDK visuomenės tyrimų galimybes. Todėl pravartu išsiaiškinti priežastis ir faktorius, lėmusius tam tikrų asmenų išstūmimą už „normaliosios visuomenės“ ribų, kaip vyko šis atstūmimo ir izoliavimo procesas, kokia buvo šių asmenų padėtis tuometinėje visuomenėje, jų santykis su aplinkiniais. Šiame darbe pabandysime pateikti teorinį modelį, galintį paaiškinti raganų tapimo „užribio žmonėmis“ mechanizmą.

Siekiant šio tikslo itin pagelbėjo K. Jablonskio ir R. Jaso parengta iki šių dienų išlikusios raganų teismų Lietuvoje medžiagos publikacija¹⁴. Ši šaltinių masė papildė ir žiupsnelis neseniai publikuotų raganų teismų bylų¹⁵. Apžvelgti raganystės sampratą, kategorijas pagelbėjo viena garsiausių raganų teismų parankinė knyga „Malleus mefeicarum“¹⁶. Naudojantis jos medžiaga pabandyta atskleisti raganų tapimo „užribio žmonėmis“ mechanizmą: kokie šiai kategorijai priskiriami asmenys atsidurdavo visuomenės paribyje, kaip plėtodavosi jų susvetimėjimas su „normaliaja“ visuomenės dalimi, kokią reakciją sukeldavo tokių asmenų „nenormalumas“, kaip būdavo sprendžiama susidariusi įtampa tarp „užribio žmonių“ ir esančių „šiapus ribos“.

„Užribio žmonių“ samprata

Šiame darbe pasirinktas terminas „užribio žmonės“ suponuoja egzistuojančias tam tikros visuomenės normalumo ar leistinumo ribas, kurias peržengusieji atsiduria „užribyje“. Tokias normalumo ir leistinumo ribas LDK tariamai peržengę raganavimu įtarti asmenys atsidurdavo atstumtųjų gretose. Kaipgi formuojasi visuomeninio gyvenimo „užribiai“, kaip vyksta „išstūmimo“ procesas bei kaip šiame kontekste atrodo įtariamų raganų „užribiškumas“?

Pirmasis žingsnis formuojant terpe „užribio žmonių“ egzistavimui – tai dominuojančios „normaliosios“ visuomenės *atsiribojimas* nuo tam tikros kategorijos asmenų. Kaip jau minėta anksčiau, „užribio žmonių“ sąvoka pati savaime suponuoja tam tikras sutartines ribas, pagal kurias visuomenė pasidalija į „normaliąją“ ir nenormaliąją“, savuosius ir svetimuosius. Sociologai visuomenės tyrimuose dažniausiai tokią perskyrą įvardija kaip „mes / jie“ bei išskiria vadinamąją „savąją grupę“ ir „svetimąją grupę“¹⁷. Į atitinkamas grupes ar kategorijas patenka tie, kuriuos galėtų jungti tam tikri bendri ir vienijantys veiksniai, panašumai, interesai. Tokią grupę galėtų sieti bendra kilmė,

¹⁴ Žr. 10 nuorodą.

¹⁵ G. Sabaitytė, Raganų „medžioklės“ atgarsiai XVI–XVII a. pirmosios pusės Kaune, *Kauno istorijos metraštis*, 2007, t. 8, p. 279–296.

¹⁶ Я. Шпренгер, Г. Инститорис, *Молот ведьм*, Санкт-Петербург, 2001.

¹⁷ R. A. Rothman, *Inequality and Stratification: Race, Class and Gender*, New Jersey, 2002, p. 15–16.

interesai, elgsena ir vertybės, kurios skatintų vienokius veiksmus ir nepritartų kito-kiems, numatytų, kas baustina, kas apdovanotina. Tokia „mes / jie“ perskyra tampa kertiniu socialinės identifikacijos akmeniu. Individas, suvokęs savo priklausymą ku-riai nors konkrečiai grupei, turi perimti būdingą gyvenimo būdą, išmokti suderinti savo individualumą su grupės vertybių ir normų sistema¹⁸. Suvokimas, kad asmuo priklauso vienai konkrečiai grupei, neišvengiamai veda link žinojimo, kad egzistuoja individai, priklausantys kitai grupei, vienijamai kitokių veiksmių. Taip asmens savęs identifikavimas neatsiejamas nuo kitų ir kitokių egzistavimo. Tokiu būdu „identitetas yra, viena vertus, vienybė, panašumas ir bendrumas, kita vertus, atskirumas, opozicija ir konfrontacija“¹⁹.

Kai *atsiribojimas* jau įvykęs ir tampa aiškios „savųjų“ ir „svetimųjų“ stovyklos ribos bei kiekvienos grupės atributai ir savybės, pamažu pradeda veikti ir tarpusavio grupių vertinimo mechanizmai. Šiuo atveju „normalioji“ visuomenės grupė suformuo-ja savo vertybių skalę, kurią priešpriešina išivaizduojamai priešininko skalei. „Norma-lioji“ visuomenės grupė sau prisiskiria „teisingiausias“ normas, taip priešpriešindama pastarąsias „neteisingoms“ „svetimųjų“ normoms. Kokios vertybės tampa svarbiau-siomis kiekvienoje stovykloje? Rasti atsakymą padėtų Galinos Soldatovos pasiūlyta baimių klasifikacija. Baimė ko nors netekti gali būti puikus indikatorius, ką tam tikri konkretūs asmenys vertina labiausiai ir bet kokiomis išgalėmis stengsis išlaikyti.

Sociologė G. Soldatova baimių klasifikaciją išskyrė nagrinėdama vieną iš kraštuti-nių santykio su „svetimų“ išraiškų – *ksenofobiją*. Čia kaip pagrindinis faktorius išski-riama *baimė*. Tai gali būti baimė: 1) netekti fizinės ar materialinės gerovės dėl „kitų“ keliamos realios grėsmės (karas, teritorijos užgrobimas); 2) baimė, kad dėl „kitų“ kal-tės suirs vertybių normos, standartai, tradicijos²⁰. Baimė kaip viena stipriausių emocijų tampa itin reikšmingu varikliu, verčiančiu griebtis priemonių pašalinti grėsmės sukė-lėją – svetimąjį. Tokių priemonių pobūdis ir radikalumas dažniausiai priklauso nuo konkrečios bendruomenės nuostatų grėsmės atžvilgiu.

Svetimųjų baimė palaiapsniui veda prie savotiškai visuomeninio gyvenimo kons-tanta tampančios didesnio ar mažesnio masto agresijos „svetimiesiems“. Šis įvairia-formis agresyvumas pastarųjų atžvilgiu palengvina vidinės grupės saviorganizacijos ir jos narių sutelktumo formavimąsi²¹. Agresyvumo objektais gali tapti ne tik pavienės asmenybės, trukdžiusios pasiekti tam tikrą tikslą, bet ir į juos panašūs asmenys. Agre-syvios individų nuostatos išorinių grupių atžvilgiu atsiranda siekiant išspręsti savo as-menybės vidinius emocinius ir motyvacinius prieštaravimus²².

¹⁸ A. J a c i k e v i č i u s, *Žmonių grupių (socialinė) psichologija*, Vilnius, 1995, p. 64.

¹⁹ Ten pat, p. 64.

²⁰ G. S o l d a t o v a, *Psychological Mechanisms of Xenophobia*, *Social sciences*, 2007, Vol. 38, Iss. 2, p. 116.

²¹ A. J a c i k e v i č i u s, *Žmonių grupių (socialinė) psichologija*, p. 64.

²² Ten pat, p. 65.

Jei viena kuri stovykla atsiduria dominuojančiose pozicijose, kartais gali būti imamasi turimų svertų ir priemonių priversti „kitus“ („juos“) laikytis vyraujančios pusės diktuojamų taisyklių, nubausti už nesilaikymą, išstumti iš aktyvaus visuomeninio gyvenimo ribų. Tokiu būdu nuo „užribio žmonių“ priskyrimo svetimiesiems ir iš to sekančios priešiško reakcijos palapsniui pereinama prie problemos „sprendimo“ būdų (įvairių diskriminacijos formų, socialinio vaidmens apribojimo, fizinio sunaikinimo).

Remiantis šia svetimo / savo perskyra, „užribio žmonės“, kaip neatitinkantys visuomenės didžiosios dalies nustatytų normalumo kriterijų ir nesilaikantys dominuojančios dalies vertybių sistemos, atsistotų „Jų“ („svetimųjų“), o ne „Mūsų“ pusėje. Kaip jau minėta, svarbiausiais faktoriais šiame atsiribojimo ir susidorojimo su „svetimu“ procese tampa tariamas ar tikras propaguojamų vertybių *nesutapimas* ir *baimė*, kad „kiti“ ketina sugriauti tą vertybių sistemą.

Teisiamos raganos puikiai įsiterpia į „užribio žmonių“ kaip „svetimųjų“ kontekstą. Visgi pastebėtina, kad jų kitoniškumas, „nenormalumas“, „užribiškumas“ buvo aktualus tik tam tikru ribotu laikotarpiu. Aplinkinių nuostatos tokių „užribio žmonių“ atstovų kaip elgetos, prostitutės ir kt. atžvilgiu galėjo kisti laikui bėgant, tačiau dažniausiai juos supanti didesnio ar mažesnio „nenormalumo“ aureolė išlikdavo beveik visais laikais. Raganavimas kaip viena iš baustinių „nenormalumo“ ir „užribiškumo“ išraiškų Lietuvos teritorijoje aktuali tik XVI–XVIII a. Vėlesniu laikotarpiu asmenys, užsiimantys kerėjimo ir būrimo praktikomis, jau nebėra susidorojimo su „nenormalumu“ ir „svetimumu“ objektai. Nurimus raganų teismų manijai, pranyko ir atsiribojimo būtinybė. Kodėl XVI–XVIII a. LDK raganavimu įtariamiesiems asmenims „normalioji visuomenė“ suteikė bloga linkinčio svetimumo aureolę, kodėl kova prieš tokią svetimumo formą aktuali buvo tik ribotu laikotarpiu, kaip vyko šių asmenų atribojimas nuo visaverčio visuomeninio gyvenimo? Rasti atsakymus į šiuos klausimus turėtų padėti detalesnė raganavimo bei raganų medžioklės fenomeno analizė.

Raganavimo samprata bei raganų teismų fenomenas XV–XVIII a. Europoje

Tikėjimas, kad pasaulyje yra žmonių, galinčių savo veiksmais paveikti antgamtinus reiškinius, egzistavo nuo seniausių laikų. Tariamai ar iš tikrųjų raganaujantys asmenys niekada nesudarė vienalytės masės. Juos galima suskirstyti į pogrupius pagal tai, kokia magine veikla jie vertėsi. Lenkų tyrinėtojas Edwardas Potkowskis siūlė tokią praktikuojamos magijos klasifikaciją: 1) *produktyviają*, kuria siekiama pagausinti gėrybes, užsitikrinti sėkmę bei laimę asmeniniame gyvenime; 2) *gynybinę*, kurios tikslas – apsaugoti nuo įvairių grėsmių ir pavojų (piktųjų dvasių, blogos akies, ligos ir pan.); 3) *destruktyviają*, kurios svarbiausias uždavinys yra pakenkti žmonėms, gy-

vuliams ar net sutrikdyti pasaulio tvarką²³. Šios destruktvyviosios kerų galios bijota labiausiai: tikėta, kad ja stengiamasi suardyti tam tikrą struktūrą, tvarką, gausėjimą, ir bet kokiaje bendruomenėje ar visuomenėje ji laikyta labai pavojingu reiškiniu.

Ankstyvaisiais naujaisiais amžiais Europoje tikėjimas, kad kai kurie asmenys gali valdyti destruktvyvias antgamtines galias, persipynė su vis aktyvėjančia Katalikų Bažnyčios kova su eretikais ir atsimetėliais. Ši pynė neįtikėtinai greitai sukėlė sprogstamo mišinio efektą. Iš tiesų itin aršios ir priešiškos „normaliosios“ visuomenės dalies laikysenos kerėtojų atžvilgiu formavimosi pradžia reikėtų sieti su XV a., kai Europą apėmė raganų persekiojimo isterija, o raganystė prilyginta nusikaltimui. Jeano-Michelio Sallmanno nuomone, raganų teismų užuomazgos atsirado XV a. pirmojoje pusėje²⁴. Raganystės kaip kriminalinio nusikaltimo, baustino itin griežtai, traktavimas pradėjo formotis ir vystytis maždaug 1420–1430 m. Artua grafystėje. Būtent iš čia į kitus Europos regionus persimetė raganų medžioklės atmosfera, taip užnuodijusi to meto gyventojų sąmonę ir palikusi neišdildomus pėdsakus ateinančioms kartoms. Dažniausiai raganų teismų protrūkis šioje Prancūzijos dalyje siejamas su Bažnyčios kova prieš eretikus. Būtent šiame regione buvo itin išplitusios valdensų ir katarų erezijos. Prie panašių išvadų prieina ir olandų istorikas Johanas Huizinga. Jis pastebi ir tam tikrų žodžių, apibūdinančių raganavimą, sąsajas su minėtais eretikais: „Įprastas žodis kerėjimui nusakyti penkioliktojo amžiaus Prancūzijoje buvo *vauderie*, jau nebetekęs ankstesnio prasmnio ryšio su valdiečių sektos pavadinimu. O per didžiąją *Vauderie d'Arras* regime ir klaiškų liguistą kliedą, iš kurio netrukus buvo lemta rasti veikalui *Malleus maleficarum*.“²⁵

Tikriausiai jokia kita knyga nesulaukė tokios liūdnos šlovės kaip „*Malleus maleficarum*“ („Raganų kūjis“). Šią knygą 1487 m. parengė inkvizitoriai Jokūbas Šprengeris bei Henrikas Institoris. Šis veikalas, sulaukęs daugelio leidimų ir išverstas į daugelį kalbų, greitai tapo viena svarbiausių parankinių raganų teismų knygų ir padėjo pamatus demoniškosios raganystės sampratai. „Raganų kūjį“ sudarė trys dalys. Pirmoji dalis buvo skirta bendriems svarstymams apie raganų egzistavimą, kenkėjišką jų veiklą bei įrodymams apie pastarųjų bendrininkavimą su velniais. Čia buvo pateikiami tvirtinimai, kad raganos iš tiesų egzistuojančios ir savo burtus skleidžiančios padedant velniui. Velnio dalyvavimas raganystėje paverčia ją bedieviška erezija. Štai taip šiame veikale apibūdinami svarbiausi demoniškosios raganystės elementai: „Siekdamos išplatinti savąją ereziją, raganos imasi daugelio priemonių: jos paniekinančiai atmeta

²³ E. Potkowski, *Czary i czarownice*, Warszawa, 1970, s. 17–19.

²⁴ J. M. Sallmann, *Raganos – Šėtono sužadėtinės*, Vilnius, 1998, p. 20–22.

²⁵ J. Huizinga, *Viduramžių ruduo: studija apie keturiolikto ir penkiolikto šimtmečio gyvenimą ir mąstyseną Prancūzijoje ir Nyderlanduose*, Vilnius, 1996, p. 306.

katalikų tikėjimą, parsiduoda kūnu ir siela velniui, atiduoda jam dar nekrikštytus kūdikius ir palaiko kūniškus santykius su inkubais ir sukubais.²⁶ Antrojoje dalyje aptariami kerėjimo būdai („nusikaltimai“) bei apsisaugojimo priemonės. Didžioji dalis kaltinimų raganų bylų aukoms buvo siejama su jų pastangomis pakenkti aplinkiniams, padarant žalos jų sveikatai, šeimos nariams, turtui ir kt. „Raganų kūjis“ išvardija 6 kerėjimo kaip kenkimo apraiškos būdus: 1) žmonių širdyse, nepaisant jų valios, įžiebtį meilę, 2) sukelti nevaisingumą, 3) pakenkti vyro gebėjimui patenkinti moterį, 4) žmones paversti gyvūnais, 5) sukelti priešlaikinius gimdymus, 6) atiduoti vaikus demonams ir atlieka daugybę begėdiškų ir bedieviškų darbų²⁷. Trečioji knygos dalis skirta raganų teismų „praktikai“: pateikiamos instrukcijos, kaip atpažinti kaltininkus, kaip juos sulaukyti, kokios turi būti tardymo procedūros, kaip apklausti liudininkus bei kaip organizuoti patį teismo procesą. Būtent ši dalis tapo pavyzdžiu, savotišku kanonu, pagal kurį būdavo organizuojami teisminiai procesai kerėtojams.

Tokiu būdu visuomenės sąmonėje šalia raganų – kerėtojų, išmintingų moterų (kartais ir vyrų), naudojančių magiją saviems tikslams, palaiapsniui iškyla demoniškosios raganos – šėtono bendrininkės, sąmokslininkės prieš Dievo nustatytą tvarką, įvaizdis. Demoniškoji raganystė pradedama sieti su antikrikščioniška sekta, todėl ji buvo vertinama kaip itin pavojinga, dėl to ir naikintina. Tariamąsios raganos apkaltinamos paleistuvystėmis, besaikėmis orgijomis, bedieviškumu, piktžodžiavimu, nusikaltimais prieš Bažnyčią, krikščionių tikėjimą, sandraugą su šėtonu²⁸. Taip pamažu įtvirtinama nuostata, kad kerėtojas – ne pavienis nusikaltėlis, bet organizuotos šėtoniškos grupės adeptas, krikščioniškos bendruomenės priešas.

XVI–XVII a. raganų teismų procesai tapo nevaldomi. Europoje buvo kraštų, kurių beveik nepalietė ši „raganų isterija“ (Italija, Ispanija)²⁹, tačiau ten, kur ji įsisukdavo, praūždavo šuorais per miestus ir kaimus, į laužo liepsnas nusiųsdama nemažai niekuo nekaltų, tik galbūt neįtikusių žmonių³⁰. Yra pateikiami įvairūs raganų teismų aukų skaičiai. Kai kuriais skaičiavimais vien Vokietijos žemėse sudegintų raganų skaičius svyravo tarp 20 ir 100 tūkst.³¹ Paskutiniai raganų laužai didžiojoje Europos dalyje suplazdėjo tik XVIII a. antroje pusėje. Visgi aišku, kad šis fenomenas neišvengiamai palietė beveik visus Europos kampelius, taip pat ir LDK.

²⁶ Я. Шпренгер, Г. Инститорис, *Молот ведьм*, с. 80.

²⁷ Ten pat, p. 128.

²⁸ J. M. Sallmann, *Raganos – šėtono sužadėtinės*, p.14–19.

²⁹ Ten pat, p. 98–101.

³⁰ Жг. Я. Канторович, Средневековые процессы о ведьмах, Я. Шпренгер, Г. Инститорис, *Молот ведьм*, с. 476–477.

³¹ P. Oestmann, *Hexenprozesse am Reichskammergericht*, Köln-Weimar-Wien, 1997, S. 25.

Raganų teismų fenomeno XVI–XVIII a. LDK bendrosios tendencijos

Raganų teismų procesas LDK teritoriją tikriausiai pasiekė tik XVI a. Pirmuosius raganų teismo procedūrų paminėjimus galima aptikti XVI a. LDK grožinėje literatūroje³². Visgi konkrečių teismų bylų aprašymų, ankstesnių nei 1543 m. įrašas Kauno miesto vaito teismo knygoje, aptikti nepavyko³³. Raganų teismų procesai LDK tęsėsi iki pat XVIII a. pabaigos. XVI a. šaltiniuose aptinkami tik pavieniai raganų teismų atvejai. Kerėtojų persekiojimas smarkiai išibėgėjo ir didžiausią mastą įgavo XVII a., kurį J. Jurginis įvardijo kaip „raganų gaudymo šimtmetį“³⁴, o XVIII a. raganų gaudymo vėjus, nors tik pamažėle, bet visgi rimo. Kaltinimai raganavimu apėmė platų spektrą – nuo buitinės magijos naudojimo iki demoniškosios raganystės, palaiapsniui formuojant aplinkinių požiūrį kaip vieną radikaliausių „svetimumo“ apraiškų. Pabandykime pažvelgti, kas sudarė apkaltintųjų raganavimu gretas.

Statistinis „nusikaltėlių“ paveikslas. Kokie asmenys sudarė šią persekiojamų asmenų grupę, tapusią LDK „užribio“ gyvenimo dalimi? Tariamų raganų, kaip „svetimųjų“ grupė, nebuvo ir negalėjo būti monolitiška. Raganavimu būdavo apkaltinami asmenys, priklausę įvairiems socialiniams sluoksniams, skirtingų lyčių, tautybių atstovai. Kerėjimu kaltinti ir vyrai, ir moterys, bajorai ir valstiečiai, jauni ir seni, tik vieni dažniau, kiti rečiau. Pabandykime pažvelgti į šios grupės sudėtį pagal tokius rodiklius: persekiojamų asmenų lytį, socialinę padėtį, teritorinį pasiskirstymą.

Apžvelgus raganų teismų medžiagą, galima pastebėti, kad pačią didžiausią visų aukų dalį sudarė moterys. Atkreiptinas dėmesys, kad pateikiami skaičiai yra tik apytiksliai ir nepretenduoja į absoliučius, nes atsiradus iki tol nežinomoms raganų teismų byloms, šie duomenys gali kisti. Susisteminius žinomų raganų teismų bylų duomenis, išryškėja tam tikros įdomios tendencijos. Iš šaltiniuose užfiksuotų 265 kaltinamųjų buvo 191 moteris ir 74 vyrai³⁵. Taigi mūsų dienas pasiekusių šaltinių duomenimis, moterys sudarė apie 72 % visų apkaltintųjų raganavimu. Vyrai atsakovai tesudaro 28 %. Į panašias tendencijas dėmesį atkreipė ir vienas iš amžininkų, Mikalojus Husovianas:

*Jeigu kas tuo abejos, tas galės net ir pats įsitikint,
Kad taip yra Lietuvoj ir kad aš tiesą sakau.
Bet tų būrimų, kuriais raganaujančios moterys verčias,
Vyrai aptingę – ir tie – imas gana neretai.³⁶*

³²M. Husovianas, *Giesmė apie stumbrą*, Vilnius, 1977, p. 47–49.

³³1543 m. Kauno miestiečio Franco kaltinimas, kad kalvis Petras norėjęs burtininkauti jo namuose, – žr. *Kauno istorijos metraštis*, t. 8, p. 293.

³⁴Žr. 11 nuorodą.

³⁵Šie skaičiai gauti susisteminius *Raganų teismų Lietuvoje* medžiagą, taip pat žr. G. S a b a i t y t ė, *Tolerancijos problema XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje [Rankraštis]: istorijos bakalauro darbas*, Kaunas, 2004. Darbas saugomas VDU Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedroje.

³⁶M. Husovianas, *Giesmė apie stumbrą*, p. 47–49.

„Raganų kūjyje“ taip pat užsimenama, kad raganystėmis dažniausiai užsiimdavo moterys. Knygoje taip bandoma paaiškinti šį reiškinį: „Tarp bjaurių moterų viešpatauja trys svarbiausios ydos: netikėjimas, savimeilė ir potraukis kūniškiems malonumams.“³⁷ Būtent tokias ydas turinčias moteris velniui labai lengva patraukti į tamsos pusę.

Tyrinėtojai seniai bando paaiškinti, kodėl tokia didelę dalį visų apkaltintųjų sudaro moterys. Dažniausiai nurodomos priežastys, kad moterys gan dažnai praktikavo magiją, turėjo elementarių medicinos žinių, nusimanė apie žoleles ir pan. Praktinė magija buvo traktuojama kaip labai galinga jėga, todėl pavojinga bendruomenei. Taip pat pastebėtina, kad raganystėmis kaltintos moterys, neatitikusios joms keliamų paklusnumo ir nuolankumo reikalavimų³⁸.

Analogiškai kaltintojai dažniausiai būdavo vyrai. Ieškovai vyrai pagal minėtuosius duomenis sudaro 85 %, o moterys ieškovės – 15 %³⁹. Šiose bylose kaltintojos moterys dažniausiai priklausė kilmingųjų luomui. Visgi net ir tokiais atvejais bent trečdalis ieškovių moterų bylas keldavo tik kartu su savo sutuoktiniais. Kitais atvejais ieškovės moterys vienos keldavo bylas dažniausiai tik jei jos būdavo našlės arba vienintelės dvarų savininkės⁴⁰.

Pagal socialinę padėtį didžiąją kaltinamųjų daugumą sudarė *valstiečiai* (222 kaltinamieji iš 265, 84 %). Dažniausiai jie kaltinti neva bandę pakenkti savo šeiminkui⁴¹. Miestiečiai atsakovai sudarė 9 % (24), o bajorai – 7 % (19)⁴², beveik pusę ieškovų sudarė *kilmingieji* (48,95 %, 77 asmenys iš 164). Pastarųjų kaltinimai buvo nukreipti prieš savo pavaldinius. Visgi nemažą dalį ieškovų sudarė ir valstiečiai (38,41 %, 63 iš 164)⁴³. Gana dažnai skūsti kaimynai. Tokios kaimynų nesantarvės priežastys galėjo būti labai įvairios: nuo menkų apsižodžiavimų iki įsisenėjusių ginčų dėl turto, ežių ribų. Priešiškumą vienam ar kitam asmeniui išprovokuodavo ir tai, kad vienas jų nesilaikydavo nerąšytų geros kaimynystės taisyklių. Raganavimu dažniausiai apkaltindavo asmenis, kurie laikydavosi nuošaliai, grasindavo ar tiesiog atsisakydavo ištieti pagalbos ranką⁴⁴. Pvz.,

³⁷ Я. Шпренгер, *Молот ведьм*, с. 127.

³⁸ Br. P. Levasck, *Czarownica, Człowiek baroku*, Warszawa, 2001, s. 36.

³⁹ Žr. G. Sabaitytė, *Tolerancijos problema XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, p. 80.

⁴⁰ 1595 m. Tendžiogalos valsčiaus vaznio pranešimas apie Raseinių valsčiaus žemininkės, Tomo Petravičiaus žmonos Sofijos skundą, kuriuo kaltina kaimynę, žemininko Jono Baltramiejavičiaus žmoną Mariną, kad ši burtais atėmusi jai sveikatą ir nugaišinusi gyvulius, *Raganų teismai Lietuvoje*, Nr. 8, p. 80–82.

⁴¹ 1680 m. Žemaičių kunigaikštystės vaznių pranešimas apie raganavimu įtartą valstiečių Zuzanos Šlekinienės, Sofijos Sorokienės, Saliarono Puzo ir bajorės Budreckienės tardymą ir sudeginimą; Nr. 69. 1731 m. Kražių jėzuitų kolegijos Ketūnų dvaro Šerkšnėnų kaimo valstiečio Kazimiero Šimkaičio šeimos, apkaltintos raganavimu, tardymo protokolas; ten pat, Nr. 52.

⁴² Žr. G. Sabaitytė, *Tolerancijos problema XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, p. 82.

⁴³ Ten pat, p. 84.

⁴⁴ 1597 m. Žemaičių žemininko Kasparo Dautarto skundas, kuriuo kaltina žemininko Vaitiekaus Jonavičiaus valstietį Jasiulį, kad šis savo pono prikaltintas kerais jį susargdinęs ir grasinęs nuvaryti į kapus, *Raganų teismai Lietuvoje*, Nr. 10, p. 83–84.

Raseinių valsčiuje Sofija Dautartienė „apskundusi savo kaimynę, tame pačiame name gyvenančią Raseinių valsčiaus žemininko Jono Baltramiejavičiaus žmoną Mariną“⁴⁵.

Miestuose galima aptikti atvejų, kai puolimo objektais būdavo pasirenkami konkurentai ar jų šeimos nariai. Prie tokių galima priskirti ir 1610 m. bylą Kaune, kai kubilius Stanislovas Makelė vaito pareigūnų akivaizdoje apkerėjimu apkaltino kito Kauno kubiliaus Vaitiekaus žmoną Elžę, kuri nepastebimai kažką paliejusi po ranka. Dėl to paliejimo kitą dieną pradėję skaudėti kairiąją ranką ir koją⁴⁶.

Raganų teismų šaltiniuose beveik nepavyko aptikti duomenų, leidžiančių tiksliau įvertinti, kokiai *amžiaus grupėi* dažniausiai priklausydavo raganų teismų atsakovai. Šaltinių tekstuose beveik neaptinkama užuominų apie tikslų persekiojamųjų amžių. Yra tik pavienių paminėjimų bylose apie vaikus, dalyvavusius kaip kaltinamieji⁴⁷. Bylose asmenys kartais įvardijami tik vienu žodžiu: senė, mergaitė, moteris, vyras, todėl belieka tik spėlioti, kokios amžiaus grupės vyravo.

Vienas iškalbingiausių statistinių duomenų – tai *teritorinis* raganų teismų procesų *pasiskirstymas* LDK teritorijoje. Daugiausia raganų teismų medžiagos yra iš Žemaitijos. Iš mūsų dienas pasiekusių raganų teismų šaltinių Žemaitijos raganų teismų dokumentai yra įvairesni, juose daugiau realių ir tolygiau atstovaujama visai Žemaitijos teritorijai. Aukštaitijos dokumentai labiau atsitiktiniai. Belieka tik spėlioti, kodėl būtent čia didžiausia tokių bylų koncentracija. Galbūt tai liudija vėlyvo krikšto pasekmes ir aptariamam laikotarpiu suaktyvėjusią kovą su nekrikščioniškaisiais elementais, arba išskirtinį Žemaitijos bendruomenių uždaramą ir konservatyvumą. Šiam klausimui reikėtų detalesnių tyrimų.

Jei daugiausia LDK raganų bylų susikaupė Žemaitijoje, ar būtų galima tai siesti su vien katalikiškuose kraštuose paplitusia praktika? Tenka suabejoti kai kurių tyrinėtojų teiginiais, kad nei Rytų Lietuva, nei gudiškosios LDK žemės nepaliko jokių raganavimo dokumentų⁴⁸, nes mūsų dienas pasiekė pavienė medžiaga iš Slanimo, Minsko, Polocko, Gardino, Lydos, Naugarduko⁴⁹. Visgi ši medžiaga nesuteikia informacijos apie kaltinamųjų konfesinę priklausomybę. Vienas iš nedaugelio

⁴⁵ Žr. 40 nuorodą.

⁴⁶ 1610 m. liepos 30 d. Kauno amatininko skundas dėl kubiliaus Vaitiekaus žmonos Elzės kerėjimo ir įtartino gydymo, ten pat, Nr. 1, p. 73; t. p. žr.: G. Sabaitytė, Raganų „medžioklės“ atgarsiai XVI–XVII a. pirmosios pusės Kaune, t. 8, p. 279–296.

⁴⁷ 1771 m. birželio 26 d. Kelių Raseinių bajorų raštas – liudijimas dėl Raseinių dominikonų vienuolynui priklausančios piemenės – padegėjos Magdalenos Brazauskaitės tardymo ir valstietės O. Ruginienės apkaltinimo raganavimu, *Raganų teismai Lietuvoje*, Nr. 91, p. 380–382.

⁴⁸ G. Beresnevičius, T. Čaplinskas, *Ragana*, p. 559.

⁴⁹ 1622 m. sausio 7 d. Minsko vaivados ir seniūno Petro Tiškevičiaus sprendimas dėl kuopos teismų kerėtojams teisėtumo, *Raganų teismai Lietuvoje*, Nr. A2, p. 28–30; 1631 m. spalio 4 d. Rainos Gromykienės bylos nagrinėjimas Naugarduko pilies teisme, ten pat, p. 35 ir kt.

atvejų, kai galima numanyti konfesiją, tai Naugarduko pilies teisme spręsta Raisos Gromykienės, Visocko kaimo popo žmonos, byla, pasibaigusi mirties nuosprendžiu⁵⁰. Šie pavieniai faktai leidžia spėti, kad ir stačiatikiškoms Kunigaikštystės žemėms buvo būdingos bendrosios valstybės tendencijos, raganų teismų procesai egzistavo ir šioje valstybės dalyje.

Peržvelgus bendrąsias raganų teismų procesų tendencijas, į akis krenta apkaltintųjų asmenų nevienalytiškumas. Kas vienijo šią grupę žmonių, XVI–XVIII a. LDK visuomenėje tapusią atstumtaisiais, kaip vyko jų išstūmimo į „užribio žmonių“ kategoriją procesas?

Raganų tapimo „užribio žmonėmis“ LDK mechanizmas

Raganų „svetimumas“ LDK. Tam tikrai grupei asmenų tampant „užribio žmonėmis“, pradiniu tašku neišvengiamai reikėtų laikyti *svetimumą* dominuojančiai „šiapus ribos“ likusiai visuomenės daliai. Kitaip, nei kitos galimos „užribio žmonių“ grupės (elgetų, valkatų, prostitučių, plėšikų), vadinamosios raganos ne visuomet galėjo būti identifikuotos kaip „svetimųjų“ stovyklos atstovai. Gana dažnai šie žmonės puikiai išsistekdavo tuometinės luominės visuomenės struktūroje. Kaip matyti iš statistinio apkaltintųjų paveikslo, tai galėjo būti ir valstiečiai, ir miestiečiai, ir bajorai. Jų vieta luominėje hierarchijoje nesikirto su „normalumo“ ribomis, kitaip, nei elgetų ar valkatų. Visgi tam tikru momentu dėl kokių nors savybių ar veiklos jie staiga atsidurdavo už „normaliosios“ visuomenės ribų. Individas tapdavo svetimais visuomenei, kuriai lyg ir turėtų priklausyti, nes išsiskirdavo iš jos savo deviaciniu elgesiu, nenoru laikytis nustatytų taisyklių. Tokie žmonės būdavo padaromi svetimais, atėmus iš jų tam tikras teises ir pareigas⁵¹.

Setimumas savajai visuomenei yra pirmasis ir svarbiausias žingsnis tampant „užribio žmonėmis“, o reikšmingu atspirties tašku šiame procese tampa gebėjimas „atpažinti“ svetimąjį tarp „normaliųjų“. Tai ypač išryškėja raganų persekiojimuose, nes, kaip minėta anksčiau, jos kartais nesiskirdavo nuo „normaliųjų“ nei kilme, nei statusu, nei veikla. Tik ypatingos savybės, pastabumas, net ir įtarumas galėjo pagelbėti identifikuojant „apsimetėles avis“ dorovingųjų piliečių bandoje. Taip raganas atpažinti siūlė teisėjas, nurodydamas, kad raganiai – tai tie, „*kurie juodomis* knygomis ir užkeikimais užsiima“, o juos atskirti galima, jei pastarieji „*įtarimą keltų savo kalba*, papročiais, išvaizda ir kitais požymiais“⁵². Kas atrodydavo įtartina XVI–XVIII a. LDK gyventojui, kad vienas ar kitas asmuo būdavo apšaukiamas raganiumi?

⁵⁰ Ten pat, p. 35.

⁵¹ H. K ü h n e l, Svetimumas ir savumas. Viduramžiai, *Europos mentaliteto istorija*, Vilnius, 1998, p. 372.

⁵² 1631 m. spalio 4 d. Rainos Gromykienės bylos nagrinėjimas Naugarduko pilies teisme, *Raganų teismai Lietuvoje*, Nr. A8, p. 35.

Raganystėmis kaltinti asmenys, kurių elgsena iškrisdavo iš bendro konteksto; tai galėjo būti atsiskyrėliai, ekscentrikai, dažniausiai išsiskiriantys savo liaudies medicinos žiniomis ar kitais gebėjimais. Jų kitoniškumas, išskyręs juos iš kitų, gali būti įvardytas *keistumu* pačia bendriausia prasme. Prie „įtartinio elgesio“ priskiriamas ir nutolimas nuo likusios bendruomenės, tam tikrų papročių nesilaikymas ar veiksmai, nepriimtini aplinkiniams žmonėms, taip pat nelogiški, kitiems nesuprantami poelgiai.

Kiek dažnesni aptariamo „svetimumo“ indikatoriai – *išskirtinės būdo savybės*. „Įtartiną keistumą“ apibūdina tokie bylose sutinkami epitetai: „nerami moteriškė“, „vaidinga ir gaiži moteriškė, ir kiekvieną dieną su kiekvienu gaspadoriumi ar gaspardine vaidijasi“, „pikta kaimynystėje“⁵³. 1695 m. Mitkūnų sodžiaus valstiečiai skundė Šiaulių ekonomijos vietininkui Ūbų šeimą, kuri savo „neramiu gyvenimu“ pridarė daug žalos bei vaidų. Besiskundžiantieji išsamiai papasakojo, kaip pastarieji grasinimais, vaidais, prakeiksmiais bei vagystėmis („kaimynystėj jokio nė mažiausio daikto ramiai padėti negali“) kaimynų gyvenimą pavertė nepakenčiamu. Nusiskundimus vainikuoja kaltinimai kerėjimu, visgi neužtemdantys svarbiausio priekaišto – blogos kaimynystės⁵⁴. Iš šių pavyzdėlių ryškėja, kad asmens svetimumą supančiai bendruomenei galėjo liudyti ir idealaus elgesio neatitikimas, nebendruomeniškumas, kai tuometinėje LDK visuomenėje individualumo pradai dar nebuvo išlaisvintas. Tokios „ydos“ monolitiškumo idealą vertinusioje visuomenėje buvo sunkiai atleidžiamos.

Kitas „keistumo“ požymis – *neįprastas ir nesuprantamas elgesys*. Kaltinamiesiems raganavimu būdavo priskiriami tikri ar tariami nesuprantami ir kartais šurpą keliantys poelgiai. 1622 m. Minsko vaivadijoje sulaikytas valstietis, per rusiškas Joninės išrovės grįžtę rugių su varpomis ir šaknimis, suvyniojęs ją į žievę ir viską užkasęs kaimyno lauke⁵⁵. O 1697 m. Mikalojus Karalius iš Kelmės pateko ant laužo, nes maldininkai, vykę iš Kėdainių į Žemaičių Kalvariją, atsitiktinai pamatė, kaip kaltinamasis laukuose nuogas (be marškinių) kurstęs laužus. Nuo mirties bausmės jo neišgelbėjo net pasiteisinimai, kad laužai kūrenti deginant kirtimus⁵⁶.

Žinoma, egzistavo ir *tikrojo svetimumo* faktorius: kai kada raganavimu apkaltintas asmuo iš tiesų buvo svetimas ir gerai nepažįstamas jį teisiančiai bendruomenei⁵⁷.

⁵³ 1695 m. kovo 11 d. Šiaulių ekonomijos vietininko Igno Drabišiaus apeliacinis sprendimas dėl Mitkūnų kaimo gyventojų skundo, kuriuo kaltina to paties kaimo valstietį Joną Ūbą, jo žmoną ir sūnų, ten pat, Nr. A28, p. 52–53.

⁵⁴ Ten pat, p. 52–53.

⁵⁵ 1622 m. sausio 17 d. Minsko vaivados ir seniūno Petro Tiškevičiaus sprendimas dėl kuopos teismų kerėtojams teisėtumo, ten pat, Nr. A2, p. 28.

⁵⁶ 1697 m. liepos 5 d. Protokolas dėl raganavimu įtarto žmogaus sugavimo, teismo ir sudeginimo Kelmėje, ten pat, Nr. 54, p. 311.

⁵⁷ 1691 m. gegužės 22 d. Šiaulių ekonomijos valdytojo vietininko Povilo Oižensko sprendimas dėl raganavimu kaltinamų Mataušo Strakšo samdinės Marijonos ir jos bendrininkės Liucijos Vaičiulyčios sudeginimo, ten pat, Nr. A26, p. 49.

Tai galėjo būti nelaisvas žmogus, patekęs čia iš kitų kraštų. Analogiškoje situacijoje atsidurdavo ir atsikėlę iš kitų valstybės vietovių, neilgai čia gyvenantys ir vietiniams nepažįstami asmenys. 1713 m. Viduklės paviete buvo teisiamas valstietis, atsikėlęs į apylinkes tik prieš porą metų, kai atvyko bėgdamas nuo maro epidemijos⁵⁸. Nepažįstami, – vadinasi, įtartini ir nepatikimi. Svetimtaučio ir atvykėlio grėsmė aktuali vietovėse, kur bendruomenės narius siejo glaudūs ryšiai.

Visgi ryškiausias raganavimu apkaltintų asmenų svetimumo bruožas – tai *kerėjimo veikla* ir neįprasti *gebėjimai* bei *žinios*. Buitinės magijos naudojimas, gebėjimas gydyti ir paslaptinumumas akivaizdžiai išskyrė tariamus ir tikrus raganus iš aplinkinių. Raganų teismų medžiagoje paminėtas kerėjimo praktikas galima būti suskirstyti į atliekančias *gausinimo funkcijas* bei *liaudies mediciną*.

Pirmuoju atveju tai iš pažiūros nekalti buitinės magijos veiksmai, kurie labai dažnai būdavo atliekami namuose, siekiant užsitikrinti materialią gerovę, laimingą gyvenimą, meilę ir pan. Į netoleruotinių ir nusikalstamų veikslių gretas šie kerai patekdamo ir dėl to, kad krikščionybė nepripažino teisės egzistuoti burtininkavimo praktikai. Visgi net tais atvejais, kai asmenys už buitinės magijos naudojimą buvo patraukiami į raganų teismus, jiems skirdavo palyginti švelnias bausmes (buvo apsiribojama išplakimu, vieša atgaila ir pan.). Išimtiniai būdavo tik tokie atvejai, kai kerai neva buvo panaudoti prieš aukštą padėtį užimančius asmenis, pvz., popienė Raina Gromykienė buvo nuteista sudeginti ant laužo, nes savo kerais norėjusi pakerėti poną maršalką Joną Stanislovą Sapiegą, kad pastarasis vestų Afonasovičienę⁵⁹.

Liaudies medicina kaip kerėjimo praktika paminėta jau pirmuosiuose XVI a. LDK raganų teismų procesuose. Žolininkės (raganos), kaip turinčios ypatingų galių bei gebėjimų, dažnai buvo kviečiamos pagydyti sergančius. Ši liaudies medicina buvo pagrįsta gyvenimiškąja patirtimi. Dažniausiai buvo gydoma gydomosiomis žolelėmis. Tokioms procedūroms atlikti reikėjo tam tikrų žinių, nusimanymo apie gydomąsias įvairių žolelių savybes. Jų veikla buvo itin aktuali tais laikais, kai oficialioji medicina mažai kuo galėjo pagelbėti ligoniams, juolab šios medicinos efektyvumas prilygo liaudies medicinos pasiekimams.

Paminėtosios kerėjimo praktikos bei tam tikros liaudies medicinos žinios neišvengiamai tuo besiverčiančius asmenis išskyrė iš aplinkinių bei suteikė jiems nepaprastumo ir paslaptinumumo. Visgi iki XVI a. tai nebuvo vertinama kaip visuomeninio

⁵⁸ 1590. m. liepos 2 d., Viduklės valsčiaus vaznio Lauryno Mikolajevičiaus Pranešimas apie nelaisvosios moters, maskvėnės, kaltinamos raganavimu, suėmimą ir įkalinimą privačiame bajoro kalėjime, ten pat, Nr. 7, p. 79; 1713 m. kovo 31 d. Ištrauka iš Žemaičių bajorų Jono ir Elenos Ganiprasukų skundo, kuriuo kaltina Joną ir Oną Neverdauskus, kad jie priėmė į savo Balčių-Milžavėnų dvarą pabėgusius Ganiprasukų valstiečius, kaltinamus kerėjimu, ten pat, Nr. 56, p. 314.

⁵⁹ 1630 m. kovo 1 d. Slanimo vaznio Vasiliaus Sorokos pranešimas Naugarduko pilies teismui apie kerėtojos Onos Paulikienės Korotkos parodymus per tardymą, ten pat, Nr. A5, p. 31–32.

gyvenimo pamatus bei vertybes griaunanti veikla, kurią būtina kuo greičiau išrauti su šaknimis. Iš Vakarų Europos atkeliavusi raganavimo – kaip erezijos ir bedieviškumo – samprata palaipsniui pradėjo įsivyrauti ir LDK. Tokiu būdu ši savotiško svetimumo apraiška kriminalizuota.

Raganystės kriminalizavimas. Antrasis žingsnis formuojantis atstumtųjų bei „užribio žmonių“ grupėms – tai identifikuotų svetimųjų savybių bei *veiklos kriminalizavimas*, ją priešpriešinant „normaliųjų asmenų“ būdo bruožams bei veiklai. Tik tada, kai svetimų ir „nenormalių“ veikla imta suvokti kaip išskirtinai vien tamsių spalvų bei pavojinga, gali susiformuoti palanki terpė tam tikrą žmonių grupę išstumti į visuomeninio gyvenimo užribį ar net visiškai sunaikinti.

Lietuvos Statutas konkrečiai nereglementavo, kaip turi būti baudžiami kerėjimu įtariamieji asmenys. Raganavimas kaip nusikaltimas yra įvardytas 1588 m. Lietuvos Statuto IV skyriaus 30 straipsnyje. Raganavimas čia įrašytas šalia tokių nusikaltimų kaip smurtinio bajoro namo užpuolimo, plėšikavimo, nuodijimo ir kt.: „Taip pat nustatome <...>, kad vaivados ir mūsų teisminiai seniūnai, <...> teistų bei bylas vestų ir savo šaukimus darytų šiais čia aprašytais straipsniais, tai yra: dėl smurtinio bajoro namų puolimo <...>. Toliau dėl smurto prieš Krikščionių bažnyčią <...>; dėl moterų ir merginų išžaginimo; dėl smurto miestuose; dėl plėšimų pakelėse; dėl vagysčių; dėl klastojimų; dėl namų arba kluonų padegimų; dėl raganavimų (kerėjimų) dėl nuodijimų, <...>.“⁶⁰ Priimant sprendimus dažniausiai vadovautasi kitais Lietuvos Statuto straipsniais dėl kitų kriminalinių nusikaltimų (nunuodijimo etc.); taip pat buvo remiamasi Biblija, kitų šalių kodeksais ar susiklosčiusia tradicija.

Raganystė kriminalizuojama, kai bet kokia kerėjimo praktika prilyginama piktdarystei ir blogo linkėjimui. Raganavimas suvoktas kaip destruktivi jėga. Pasikeitusį požiūrį į kerėjimą pirmieji patyrė vadinamieji žolininkai, liaudies medicinos „žinovai“. Atsirado raganos kaip nuodytojos (*venefica*) samprata. Kerėjimo ir nuodijimo sąsajas galima pastebėti ir XVII a. kalboje. Pvz., Konstantino Sirvydo „Trijų kalbų žodyne“ (*Dictionarium trium linguarum*) lenkiškas žodis *czary* verčiamas lietuvišku žodžiu *nuodai*, o *czarownica* – *nuodinike*⁶¹. Dažniausiai į raganų teismų procesų akiratį tokios liaudies medicinos atstovai patekdavo tada, kai jų gydymo metodai pasirodydavo neefektyvūs ir nesėkmingi. Tokie „gydytojai“ būdavo įtarinėjami turėję piktų kėslų, tyčia susargdinę, pasunkinę sergančiojo būklę ar net jį numarinę. Pvz., 1610 m.

⁶⁰ I. L a p p o, 1588 metų Lietuvos Statutas, t. II: tekstas, Kaunas, 1938, p. 201: <...> *абы воеводо-ве и старостове наши судовые, <...> судили и справовавали <...> о тые артыкулы, меновите тутъ описанные, то есть: о наезд квалтовный на домъ шляхетъский, <...> о злодейство, <...> о поджогу дому або гумна, о чародейство, о трутизну <...>*. Lietuvos Statutas 1588, *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. II, Vilnius, 2001, p. 289.

⁶¹ *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*, Vilnius, 1997; K. Sirvydas, *Dictionarium trium linguarum, Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. III, p. 474–475.

sergantis kubilius Stanislovas Makelė anksčiau jį gydžiusią Vaitiekienę apkaltino tyčiniu susargdinimu⁶². Pastebėtina, kad pribuvėjų, žolininkų ir kitokių „gydytojų“ veikla buvo toleruojama, į juos buvo kreipiamasi pagalbos, bet tik iki pirmosios nesėkmės.

Tikriausiai prie vis didėjančio įtarumo užsiimančių liaudies medicina atžvilgiu nemažai prisidėjo ir gan dažnai praūždavusios epidemijų bangos. Palyginę raganavimo bylų suintensyvėjimo laikotarpį su prasiautusių badmečių bei epidemijų banga, pastebėtume tam tikrus sutapimus. Atkreiptinas dėmesys, kad 1620–1670 metais, kai užfiksuota daugiausia raganavimo bylų (51 iš 128 mūsų dienas pasiekusių bylų), per LDK praslinko net dvi epidemijų (1624–1628, 1653–1658) bei dvi nederliaus metų (1657–1658, 1668–1669) bangos⁶³. Tokie baugūs kataklizmai neišvengiamai veikė tuometinių žmonių mąstyseną ir vertė ieškoti tikrų ir tariamų kaltininkų.

Raganų kaip svetimųjų LDK visuomenėje keliamo pavojaus eskalavimas bei radikaliausias kriminalizavimas sietinas su besiformuojančia demoniškosios raganystės koncepcija. Pagrindiniai kaltinimų demoniškoji raganyste elementai buvo šie: bendravimas su šėtonu, dalyvavimas raganų sueigose, sugebėjimas skraidyti ir kt.⁶⁴ Tikėta, kad raganos turi savo viršininkus, kad skraido į puotas, atsižada Dievo, atlieka įvairius burtus su komunija. Tokiose bylose dažniausiai pasitaiko užuominų apie tikėjimus, kad kerėtojai gali įgyti bet kokį pavidalą, paveikti gamtinius reiškinius ir kt. Pvz., 1666 m. Žemaičių pilies teisme buvo nagrinėjama byla, kurioje Žemaičių pastalininko valstietė kraujaleidė Elžbieta Viržukienė kaltinta pakėrėjusi ieškovą Severiną Kanapinską. Ieškovas teigė, kad kaltinamoji savo kerais sukėlusi sūkurį ieškovo sode, kuris padaręs daug nuostolių, o vieną naktį kaltinamoji pasivertusi vilkolakiu, išsivariusi iš tvarto paršą ir jį užkrintusi, o trečią naktį arklidėje pasmaugusi kumelį⁶⁵.

Raganos paveikslas transformavosi nuo pavienio, keistuolio, liaudies mediciną praktikuojančio asmens tipo iki piktavalo asmens sampratos, visą laiką rezgančio planus, kaip pakenkti aplinkiniams; galiausiai ši samprata buvo išplėtotą iki šėtono bendrininkės ir bedieviško sąmokslų dalyvio tipo, tokį asmenį laikant blogio įsikūnijimu ir velnio tarnu. Kaipgi save matė šios „nenormaliosios“ ir „keistosios“ būtybės?

⁶² 1610 m. liepos 30 d. Kauno amatininko skundas dėl kubiliaus Vaitiekaus žmonos Elzės kerėjimo ir įtartino gydymo, *Raganų teismai Lietuvoje*, Nr. 15, p. 90–91.

⁶³ Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 2000, p. 242.

⁶⁴ 1696 m. birželio 27 d. tardymo protokolas ir teismo sprendimas dėl trijų Kirklių kaimo Dirvėnų dvaro valstiečių raganavimo, *Raganų teismai Lietuvoje*, Nr. A29, p. 56; 1641 m. rugpjūčio 21 d. Ukmergės pavieto vaznių liudijimas dėl Kupiškio seniūnijos valstiečių baudimo mirtimi už raganavimą ir Kupiškio seniūno Tyzenhauzo vaikų nuodijimą, ten pat, Nr. 33, p. 207.

⁶⁵ 1666 m. Žemaičių pilies teismo sprendimas, priimtas išnagrinėjus Žemaičių žemininko Severino Kanapinsko ir Žemaičių pastalininko Andriaus Gelgaudo bylą dėl pastarojo valstietės kraujaleidės Elžbietos Viržukienės apkaltinimo pakėrėjus ir nuuodijus ieškovą S. Kanapinską, ten pat, Nr. 45, p. 273.

Raganų saviidentifikacija. Šaltiniuose sunku aptikti tariamųjų raganų tapatinimąsi su kokia nors konkrečia „raganų bendruomene“. Toks asmuo galėjo suvokti save kaip kitokį, besiskiriantį nuo jį supančios visuomenės daugumos, jai svetimą; galėjo pats pasitraukti iš visuomenės bei bendruomeninio gyvenimo, jį iškeisti į atsiskyrėlišką gyvenseną⁶⁶. Visgi retai vadinamosios raganos suvokė save kaip kažkokios didesnės, tariamai ar tikrai egzistavusios raganų bendruomenės nares. Tas „normaliosios“ visuomenės suvokiamas „svetimumas“ ir nustatytų normų pažeidimas greičiausiai nebuvo kaltinamųjų sąmoningo maišto ir konfrontacijos su vyraujančios daugumos normomis išdava. Raganų teismų bylose kaltinamieji dažniausiai bandydavo paneigti jiems prikišamą „svetimumą“ ar įtartinę elgesį, bei stengdavosi pasiteisinti. Pvz., kaltinamoji R. Gromykienė tvirtino esanti pribuvėja, o ne ragana, paaiškinusi, kad „gimdyves ji smilkusi, tačiau tie smilkalai iš šventintų žolių, naudojamų bažnyčioje. <...> Ligoniams duodama ir žolių nuoviro gerti, bet tai – ne kerėjimas, o gydymas“⁶⁷.

Žinoma, galima suskaičiuoti daugiau nei dešimt mūsų dienas pasiekusių raganų teismų bylų, kuriose kaltinamieji patys prisipažįsta priklausantys „raganų bendrijai“. Tam tikrų užuominų apie raganų bendruomenės įsivaizdavimą galima aptikti daug vėlesnėse bylose, kur jau nagrinėjama anksčiau minėtos demoniškosios raganystės (dalyvaujant velniui) atvejai. Tai dažniausiai bylos iš XVII a. pabaigos – XVIII a., kai demoniškujų raganystės atvejų LDK teismų praktikoje gerokai padaugėjo. Visgi greičiausiai tokie tardymo protokoluose užfiksuoti prisipažinimai apie priklausymą kokiai nors raganų „organizacijai“ ar „klubui“ paaiškinami kaip kankinimais išgauti ir lakios fantazijos nuspalvinti pasakojimai. Tariamasis raganius Jonas Kolyška apie neva raganų grupuotei vadovaujančią raganų pulkininką – smuklininką Geršoną papasakojo tik po atkaklaus tardymo⁶⁸. Panašiai apie raganų sąskrydį bei susitikimą su raudonai pasipuošusiu velniu tariami raganiai Barbora ir Kazimieras Šimkaičiai taip pat „papasakojo“ tik po tardymo kankinant⁶⁹. Šie ir kiti raganiai greičiausiai buvo keistuoliai, kuriuos į vieną gretą galėjo suplakti tik bendra dalia – raganų teismai. Raganų (raganių) priklausymo kokiai nors didesnei bendruomenei samprata greičiausiai formavosi „normaliosios visuomenės“ pusėje, veikiant iš Europos atkeliaujantiems demoniškosios raganystės vaizdiniais.

⁶⁶ 1679 m. lapkričio 27 d. Vilniaus vaivadijos vazonio liudijimas dėl sunkios, kerais sukeltos Vilniaus burmistrienės Šicikienės tarnaitės ligos, ten pat, Nr. 51, p. 298.

⁶⁷ 1631 m. spalio 4 d. Rainos Gromykienės bylos nagrinėjimas Naugarduko pilies teisme, ten pat, Nr. A8, p. 34.

⁶⁸ 1740 m. liepos 27 d. raganavimu apkaltinto Jono Kolyškos tardymo protokolas, ten pat, Nr. 71, p. 362.

⁶⁹ 1731 m. gegužės 30 d. Kražių jėzuitų kolegijos Ketūnų dvaro Šerkšnėnų kaimo valstiečio Kazimero Šimkaus (Šimkaičio) šeimos, apkaltintos raganavimu, tardymo protokolas, ten pat, Nr. 69, p. 350–351.

Reakcija į „svetimumo“ grėsmę. Pati ryškiausia reakcija į raganų „svetimumą“ neišvengiamai buvo *baimė*. Raganų teismų bylose galima aptikti abi G. Soldatovos aptartas baimes: fizinės ir materialios gerovės bei vertybių sistemos sunaikinimo. Materialaus turto sunaikinimo baimė gana dažnai figūruoja raganavimo bylose. Šią baimės rūšį dažniausiai galima įžvelgti kaip vieną pagrindinių motyvų, kodėl iki raganų teismų procesų toleruotos žolininkystės ar produktyviosios magijos panaudojimo atvejais staiga „normalieji“ atsigrėždavo prieš iki tol toleruotus „savus svetimuosius“.

Raganius kaip grėsmingas „svetimųjų“ stovyklos atstovas iškyla, kai yra įtariamąs bandymu pakenkti gyvuliams, turtui, sveikatai, meilės reikalams, o galiausiai – kai įtariamąs sąmokslu su velniu. Šios įvardytos baimės skatina imtis priemonių šiam „nenormaliam svetimumui“ palaužti ar sunaikinti. Visa tai imama traktuoti kaip kuriamą grėsmę, kurią įmanoma pašalinti tik sunaikinus grėsmės sukėlėją⁷⁰. „Galutinis problemos išsprendimas“ dažniausiai baigdavosi mirtimi tiek tiesiogine, tiek perkeltine prasme. Raganavimu apkaltintas asmuo, jei nebūdavo fiziškai sunaikintas, o sulaukdamo sąlyginai švelnesnės bausmės (viešos atgailos, piniginių atlygio, tremties ar kūno bausmės), beveik neišvengdavo „socialinio sunaikinimo“.

Nuosprendžiuose, kuriais kaltinamieji atleidžiami nuo mirties bausmės, yra pabrėžiama, kad jie bus akylai stebimi, ar negrįžta prie „senųjų paklydimų“. Lengviausia bausmė už raganystę buvo tremtis, tačiau tai negalėjo visam laikui išgelbėti pasmerktųjų. Į tokius žmones buvo žvelgiama įtariai. Jie neužsitarnaudavo vietinių žmonių pasitikėjimo. Kiekvienas keistas jų poelgis vertintas kaip kerėjimas. Tokiu būdu išteisintieji taip pat atsidurdavo nepatikimųjų rate⁷¹. Tai liudytų žinios apie tariamus raganavimo „recidyvus“. Gandai apie nuo seno žinomas kerėjimo praktikas ar ankstesnius teismo procesus būdavo kaltę sunkinantys argumentai. Šaltiniuose galima aptikti nemažai tokių įvardijimų: „nuo seno užsiima kerais“, „užkietėjusi ragana“, „seniai apkalbėta kaip ragana“, „iš jo giminės jau 30 žmonių sudeginta už kerėjimus“⁷². Formalaus teisinio susidorojimo išvengę asmenys neišvengdavo susvetimėjimo su supančia aplinka ir kartais tebūdavo laiko klausimas, kada ši netoleruotino „svetimumo“ problema bus išspręsta.

Kaltinimus raganavimu lydėjusios baimės, nepasitikėjimo ir atstūmimo reakcijos pamažu tapdavo viena iš priemonių tam tikrus nepageidaujamus asmenis išstumti į visuomeninio gyvenimo „užribį“, taip sunaikinant tų žmonių aspiracijas bei pašalinant iš kelio. Nagrinėjant raganų teismų medžiagą, galima aptikti ir keletą atvejų, kai šia

⁷⁰ 1762 m. įrašas apie Žagarės trakto vietininko sprendimą dėl Žagarės gyventojos mergos Kotrynos skundo, kuriuo kaltina moterį Barborą Marcinkevičienę, kad ši ketinusi pakenkti Šurkų namams, ten pat, Nr. 86, p. 376–377.

⁷¹ 1725 m. Biržinėnų tijąno Antano Zabarausko protokolas dėl raganavimu apkaltintų moterų tardymo, ten pat, Nr. 66.

⁷² 1670 г. Заявленіе о нежеланіи поставитъ на копу чародяйку, обвинявшуюся въ причиненіи смерти, АУК, т. 18: Акты о колпныхъ судахъ, № 414, с. 486–488.

nepakantumo atmosfera bandoma pasinaudoti siekiant sunaikinti priešininką ar tiesiog kerštaujančią. Raganavimu apkaltinamos vyruos nuo žmonių nuviliojusios meilužės⁷³, ar net giminaičiai, kurie įtariamai siekimu juos „pražudyti, elgetomis paleisti“⁷⁴. Kaltinimas raganavimu visiems laikams palikdavo atstumtojo žymę ir neišvengiamai išstumdavo į „užribį“.

Egzistavusi raganų teismų praktika byloja ir apie itin radikalų „atsaką į svetimumą“, kartais nuvedavusį liepsnojančių laužų link. Sunkoka apskaičiuoti tikslią teistų ir nubaustų raganų proporciją. T. Čaplinsko skaičiavimais, nubaustieji asmenys LDK galėjo sudaryti apie 20 procentų teismų akiračiuose atsidūrusių asmenų⁷⁵. Bausmės (mirties, tremties, baudos) įvykdymas turėjo galutinai išspręsti šios specifinės „užribio žmonių“ grupės keliamas problemas arba bandyti pratęsti koegzistavimą.

Apibendrinimai

Raganos kaip „užribio žmonės“ persekiotos ne vien tik dėl prietarų ir žmonių tamsumo. Šis reiškinys siejosi ir su vyravusiomis nepakantumo „svetimumui“ apraiškomis. Raganų tapimo „užribio žmonėmis“ mechanizmo pradiniu tašku reikėtų laikyti konkrečių asmenų susvetimėjimą su jį supančia aplinka. Tai galėjo vykti dėl sąmoningo pasitraukimo ir aktyvių socialinių saitų nutraukimo, kas aptariamuoju laikotarpiu sukeldavo nepasitikėjimo, įtarumo ir baimingumo reakciją. Kitas pradinio taško variantas – visuomenė dėl netinkamos veiklos, pažeistų kultūrinių tabu izoliuoja įtartą asmenį, net jei tas žmogus sąmoningai nesiekė pasitraukti iš visuomeninio gyvenimo pakraštį.

Antrasis tapimo „užribio žmonėmis“ etapas, kai vyksta „normaliosios“ visuomenės dalies ir „išsišokėlių“ elgesio normų priešpriešinimas ir dominuojanti visuomenės dalis sprendžia, ar raganų kitoniškumas yra pakankama grėsmė tiek materialioms gėrybėms, tiek vertybinei sistemai. Jei „svetimųjų“ elgsena peržengia leistinas ribas, „savųjų“ akyse šie prasižengimai gali būti kriminalizuoti, t. y. atsidurti už įstatymų ribų. Susidariusi įtampa tarp „normaliosios visuomenės“ keliamų normų ir „nenormalumą“ įkūnijančiu asmeniu palaipsniui gali būti sprendžiama teismo keliu, kai „prasižengėlis“ nubaudžiamas, o radikaliausiu atveju fiziškai sunaikinamas.

⁷³ 1628 m. kovo 26 d. Bresto pavieta žemininkės Onos Jablonovskos-Civinskos skundas, kuriuo kaltina Vilniaus gyventoją Reginą Januškovską, kad ši kerais paviliojusi jos vyrą ir grasinanti jai pačiai, *Raganų teismai Lietuvoje*, Nr. 22, p. 162; 1681 m. birželio 1 d. Ištrauka iš Žemaičių žemininkės Ievos Jonavičienės testamento, kuriame kaltina savo vyro meilužę, kad ši ją pakerėjo ir dėl to jauna mirštanti, ten pat, Nr. 53, p. 310.

⁷⁴ 1673 m. sausio 27 d. Bajoro Vaitiekaus Telatickos ir jo žmonos Katrinos skundas, kuriuo kaltina svainį Kazimierą Skokovskį jų garbės įžeidimu, ten pat, Nr. A24, p. 48.

⁷⁵ G. Beresnevičius, T. Čaplinskas, *Ragana, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, p. 562.

HOW WITCHES WOULD BECOME 'MARGINAL PEOPLE' IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

Summary

GIEDRĖ S A B A I T Y T Ė

The present article aims to take a look at one group of outcasts in the Grand Duchy of Lithuania of the sixteenth – eighteenth centuries, namely the individuals accused of sorcery 'crimes', and to identify the process of their marginalization. During the research the following stages in the process of witches becoming 'marginal people' have been identified: alienation, demonization of 'strangers', response to the threat of what is 'alien' and elimination of the threat. People accused of sorcery would become alien to their surroundings, when their activities, character features or intentional termination of active social ties distinguished them out of the 'mainstream' ('normal') community. Another variant of the point of departure seemed to occur when the community isolated a suspicious individual, even though the latter did not deliberately retreated to the periphery of the social life.

The second stage of becoming 'marginal people' is characterized by contrasting standards of behavior of the 'mainstream' and the 'upstarts' where the dominating part of the community makes a decision whether otherness of witches is a sufficient threat both in terms of material goods and the system of values. The tension between standards supported by the 'normal community' and the sorcerer impersonating 'abnormality' may be gradually resolved by the court which punishes the 'culprit' and in the most radical cases physically destroys the latter.

Gauta 2009 m. birželio mėn.

Giedrė S a b a i t y t Ė. Istorijos magistrė (VDU, 2006), Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros doktorantė. Mokslinių tyrimų kryptys: užribio žmonės XVI–XVIII a. LDK visuomenėje, nepakantos ir tolerancijos problema LDK visuomenėje.

El. paštas: g.sabaityte@bibl.vdu.lt